

“ДЕВОНИ ГАДО” ВА УНИНГ НАШР НУСХАЛАРИ ЎРТАСИДАГИ АЙРИМ ТАФОВУТЛАР

Асланова Ҳафиза Абдурахимовна

Самарқанд давлат чет тиллар институти ўқитувчиси (PhD)

Ўзбекистон, Самарқанд

e-mail: Hafi85@mail.ru

0000-0002-3524-553X

Аннотация: Мақолада Гадоий девонининг нашр этилган вариантлари ўртасида учровчи айрим сўзларнинг ўқилиш тафовутлари ва уларнинг маъно-муносабатидagi фарқлар таҳлил қилинади. “Девони Гадо”нинг тўлиқ ва нотўлиқ чоп этилган манбаалари ўрганиш объекти сифатидан тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: қўлёзма, девон, мисра, газал, рубоий, қитъа, қасида, мустаҳзод, инвентарь, нашр..

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7277219>

Аннотация: В статье анализируются различия в прочтении отдельных слов и различия в их значениях между опубликованными вариантами дивана Гадо. В качестве объектов исследования исследуются полные и не полностью опубликованные источники «Девони Гадо».

Ключевые слова: рукопись, деван, мисра, газель, рубаи, кыта, ода, мустахзад, опись, издание.

Annotation: The article analyzes the differences in the reading of certain words and the differences in their meaning between the published versions of Gadoi's divan. Incomplete and completely publish sources of "Devoni Gado" are researched as an object of study.

Key words: manuscript, devan, verse, ghazal, rubai, qit'a, ode, mustahzad, inventory, publication.

Мавлоно Гадоий ҳаёти ва адабий мероси манбааларини аниқлаш, нашр, тадқиқ ва таҳлил этиш борасида ўтган асрнинг иккинчи ярми ва янги асрнинг ўтган даври давомида мамлакатимиз ҳамда хорижий илмий марказларда бир қатор ишлар амалга оширилди.

Жумладан, Муҳаммад Фуод Кўпрулу, Э.Блоше, А.Бомбачи, Я.Экман, ўзбек олимларидан С.Ғаниева, Э.Рустамов, Э.Аҳмадхўжаев, М.Рустамов кабилар ўзларининг мақола, монография ва диссертацион тадқиқотларида Мавлоно Гадоий шахсияти, адабий мероси, XV аср адабий муҳити ва жараёнидаги мавқеи, лирик меросининг ғоявий-бадий хусусиятларига доир фикр-мулоҳазаларини баён этдилар. Бу борада,

айниқса, устоз олим Э.Аҳмадхўжаевнинг хизматларини алоҳида қайд этиш лозим. Олимнинг бир неча йиллар давомида олиб борган илмий тадқиқотлари натижаси ўлароқ 1972 йилда номзодлик диссертацияси ҳимоя қилинди, 1978 йилда “Гадоий” монографияси нашр этирилди.

Аммо шуни айтиш керакки, шоир шахсияти ва адабий меросига оид барча масалалар тўлиқ ёритилган деб бўлмайди. Жумладан, шоирнинг асл исми, туғилган йили номаълум. Бизга шоирнинг фақат Гадо тахаллуси аён холос. Алишер Навоийнинг «Мажолис ун-нафоис» тазкирасида: «Мавлононинг ёши тўқсондин ўтубдур» деган қайдни ўқишимиз мумкин. Маълумки, «Мажолис ун-нафоис» дастлаб хижрий 807- (мелодий 1491-1492) йилда тузилган. Агар шу пайтларда Гадоийнинг хижрий ҳисобда 90 ёшларда бўлганлигини назарда тутсак, адиб тахминан XV аср бошларида яъни 1403/1404 йилларда туғилганлигини қайд этиш мумкин. Ҳазрат Навоий тазкирада яна шундай ёзганлар: «Бобир Мирзо замонида шеърни шуҳрат тутти». Абулқосим Бобир Мирзо 1452-1457 йилларда ҳукмронлик қилган. Демак, Мавлоно Гадоий ижоди айна шу даврда камолот касб этган.

XV аср туркий ижодкорлари ичида Гадоий лирикаси ҳам муҳим ўринга эга. Шоирнинг ягона девони – «Девони Гадо» Париждаги «Biblatrique Nationale» («Миллий кутубхона»)нинг «Departament des. Manuscrits Suppl turc» («Турк қўлёзмалари бўлими»)да 981-рақамли инвентарь остида сақланиб келинмоқда. Унинг фотонусхаси эса, 1968 йилда профессор Ҳ.Сулаймон томонидан келтирилиб, Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейи фондига топширилган. Мавлоно Гадоийнинг бошқа девонлари ёхуд мазкур девоннинг бошқа нусхалари ҳақида ҳозирча маълумотлар йўқ.

Гадоий девони Лутфий девони билан бир муқовада бирлаштирилганлиги ўз вақтида кўпгина фикрларга ҳам сабаб бўлган. Бу ҳақида Э.Аҳмадхўжаев шундай ёзади: «Гадоийнинг девони Лутфий девони билан бирга китобат қилинганлиги учун биз Лутфий девонига Гадоий ғазалларидан кириб қолмаганимиз деган мулоҳаза билан Лутфийнинг девонини ҳам кўздан кечирдик. Аммо, гумонимиз исботланмади». Тўғри, Мавлоно Гадоий ва Мавлоно Лутфий бир адабий муҳит вакиллари ҳамда улар ижодий ҳамкорликдаги шоирлардир. Бу ҳақида Гадоий шундай ёзган:

Гар иноят бўлса ҳақдин, доғи султондин назар,

Бу Гадодек Лутфи(й) ким бўлғайки, Салмон бўлмағай .

Албатта бу ғазалда девон ҳақида фикр билдирилмаган. Аммо, адабий жараёндаги елкадош ҳамфикрлар, бир-бирига саҳоблар бўлганлигини англашимиз мумкин. Ҳазалда Гадоий ўзини Лутфий ва Салмон Соважий билан тенглаша оладиган истеъдод соҳиби эканлигини фахрия санъати ёрдамида эслатиб ўтади. Гадоий шеърини таркиби жанрига кўра ғазал, қасида, мустазод ва туюқ деб эътироф этилади. Жами 237 та шеърни ўз ичига оладиган адабий мерос орасида 230 та ғазал, 1 та мустазод, 1 та қасида ва 5 та туюқ мавжуд. Гадоий адабий мероси мамлакатимизда илк мартаба 1965 йилда С.Ғаниева томонидан «Шоир Гадоий» номи билан нашр этирилди. Мазкур китобда шоирнинг 47 ғазали ва 1 та мустазоди ўрин олган. Шоирнинг 1973 йилда Э.Аҳмадхўжаев томонидан нашр этирилган “Девон”и 230 та ғазал, 1 та мустазод, 5 та қитъадан ташкил топган. 1986 йилда нашр этирилган «Навоийнинг нигоҳи тушган» тўпламидан Гадоийнинг 80

ғазали ва 1 та мустазоди ўрин олган. Шунингдек, 1988 йилда нашр этирилган «Ҳаёт васфи» тўпламига ҳам Гадойи лирикаси киритилди. Унда шоирнинг 223 та ғазали, 1 та қасида, 1 та мустазод ва 5 та тўртлик шаклидаги шеъри ўрин олди. Санаб ўтилган нашрлар кўп жихатдан бир-бирини тўлдирувчи, ислоҳ қилувчи хусусиятга эга. Бироқ, уларда баъзан девонни тўлиқ камраб олмаслик, баъзида эса лирик асарларнинг матни билан боғлиқ нуқсонлар кузатилади. Хусусан, “Биринчи марта нашр этилганда унга девон таркибидаги ҳамд ва қасида киритилмаган эди. Иккинчи марта чоп этилганда нашрга қасида киритилиб уч ғазал тўлалигича тушириб қолдирилган”.

Шоир девонининг таркиб жихатдан энг мукамал нашри 2007 йилда М.Рустамов томонидан амалга оширилди. Унда Гадойи шеърияти учун махсус луғат ҳам илова қилинган бўлиб, шоир асарларининг тил хусусиятларини ўрганишда қимматли манба саналади. Мазкур нашрда ҳам лирик асарлар матни ва имлоси билан боғлиқ нуқсонлар, жанр масалаларига доир тушунмовчиликлар мавжуд. “Тушти кўнглум...” деб бошланувчи ғазал бошдан охир ошиқона руҳда ёзилган бўлиб, унда лирик қаҳрамоннинг ҳижрон изтироблари, ағёр ранжи ва висол илинжи тавсифланади. Ғазалнинг мақтаъси Э.Аҳмадхўжаев нашрларида қуйидагича берилган:

Бизга мойил бўлғали пири Гадонинг хотири,
Мултафит бўлмас жаҳонда ўзга ҳеч диёр ила .

Мазмуни: Гадо пирининг хотири (хаёли) бизга мойил бўлганидан бери, (Гадойи) ўзга диёрга илтифотли бўлолмайди (кўнгил қўя олмайди).

М.Рустамов тайёрлаган нашрларда эса қуйидагича:

Бизга мойил бўлғали бери Гадонинг хотири,
Мултафит бўлмас жаҳонда ўзга ҳеч диёр ила .

Мазмуни: (Маъшуқа) бизга мойил бўлганидан бери, Гадойи хотири ўзга диёрга илтифотли бўлолмайди (кўнгил қўя олмайди).

Иккинчи вариант гўё ғазалнинг умумий мазмунига ҳамоҳангдек туюлади. Бироқ:
- қўлёзмада “бери” тарзида ўқилган сўзда фақат “ёй” ҳарфининг икки нуқтасигина мавжуд;

- “бўлғали” сўзидаги “-ғали” қўшимчаси “бери” сўзи билан биргаликда ўринсиз (грамматик) такрорни юзага келтирган;

- “маъшуқа” сўзини матнга қўшиш эҳтиёжи туғилади.

Бизнингча, ушбу сўзнинг илк ҳарфи “х” (ё) сифатида ўқилиши, иккинчи мисрадаги сўз “диёр” тарзда эмас, “дайёр” (диёрлар) тарзда ўқилиши лозим:

Бизга мойил бўлғали Ҳири, Гадонинг хотири,
Мултафит бўлмас жаҳонда ўзга ҳеч дайёр ила .

Мазмуни: Ҳирот бизга мойил бўлганидан бери, Гадойи хотири ўзга диёрларга илтифотли бўлолмайди (кўнгил қўя олмайди).

Шу ўринда қайд этиш жоизки, шоир таҳаллусининг ғазаллар матнида ёзилиш тарзи айрим эътирозларга сабаб бўлади. Нашрларда “Гадойи” тарзда ёзилган ўринлар қўлёзмада икки хил тарзда ифодаланган.

Асарият ҳолларда (аниқроғи саккиз ўринда) бу таҳаллус форсча изофа билан (кўпинча “хаста” сўзи билан) қўлланган:

Мен Гадоий хастага теккайму, ё раб, журъае,

Жоми васлингдин яна, эй сокийи сиймин сақоқ?

Бир ўринда ноаникликни ифодаловчи “ёй” (форс тили граматикасида “ёйи накале – ноаниклик ёйи деб номланади) сифатида қўлланган (юқоридаги байтда келган “журъае” сўзидаги каби):

Гадоий беш эмастур, дер рақибинг,

Гадодурмен, вале султондин ортук.

Аслиятда эса, биринчи байтдаги сўз (كداى қўлёзма 126 b саҳифа), иккинчи байтдаги сўз эса (كداى қўлёзма 125 a саҳифа) тарзда ёзилган, яъни талаффузда қисқа тўхташни акс эттирувчи “хамза” белгиси билан фарқ қилади. Бизнингча, мазкур икки байт кирилл ёзувида фарқланиши ва қуйидагича ифодаланиши лозим:

Мен Гадойи хастага теккайму, ё Раб, журъае,

Жоми васлингдин яна, эй сокийи сиймин сақоқ?..

Гадое беш эмастур, дер рақибинг,

Гадодурмен, вале султондин ортук .

Мазмуни: Рақибинг (мени) шунчаки бир гадо, ундан ортиқ эмас деб айтади. Мен Гадоман, бироқ (ишқда) султондан ҳам ортиқман.

Бундан эса, шоир таҳаллусини қандай ёзиш керак: “Гадоий”ми ёхуд “Гадойи” деган ҳақли савол туғилади. Аслида, илмий матнларда шоир таҳаллусини “Гадо” тарзда ёзиш мақсадга мувофиқ, назаримизда. Агар қўшимча қўшиш лозим бўлса, уни “-ий” тарзида эмас “-йи” (Атойи каби) тарзда ёзиш мақсадга мувофиқ.

Бу каби номутаносибликлар Гадоий лирикаси мазмун-моҳиятига зарар етказмайди. Унинг келгуси нашрларида бартараф этилиши мумкин ҳолатдир. Шоир лирик меросининг мундарижасини ишқий-лирик мазмундаги шеърлар ва уларга боғлиқ ҳолда турли ўринларда келган ижтимоий-сиёсий, фалсафий оҳанглари ташувчи ғазаллар, байт ва мисралар ташкил этади. Гадоий етук санъаткор сифатида ҳаётни кенг ва чуқур, ёрқин ва ранг-баранг акс эттира олган ижодкордир. Шоирнинг киши қалбини сеҳрлаб мафтун этувчи, фусункор ғазаллар девони шундан далолатдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алишер Навоий. МАТ. 20 томлик. 13-том. - Т.: Фан, 1997.
2. Аҳмадхўжаев Э. Гадоий (Ҳаёти ва ижодий мероси). - Т.: Фан, 1978.
3. Гадоий девонининг луғати ва матни (Луғатни тузиб, матнни нашрга тайёрловчи М.Рустамов). –Т.: Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейи таҳрир бўлими, 2007.
4. Aslanova Kh. The peculiar interpretation of tazod (antithesis), talmeh (reference) and tafrit (litotes) of poetic arts in Gadoi's activity // Asian Journal of Research. Japan. Osaka, 2017-№8(8). – P.80-85. (№2. Journal Impact factor: 4.1).
5. Девони Гадо. (Нашрга тайёрловчи: Асланова Х) - Тошкент: «Vneshinvestprom», 2020.
6. Mamayunusovna, P. I. (2021). “BOBURNOMA” AS A HISTORICAL AND LITERARY SOURCE. Thematics Journal of Social Sciences, 7(5).

7. PARDAYEVA, İ. ALISHER NAVOIYNING “TARIXI MULUKI AJAM” ASARIDA ZOLIM SHOHLAR TASVIRI. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKCLAD), 2(1), 463-467.

8. Пардаева, И. (2020). Гоя, бадийат, таркиб ва тартиб. Иностранная филология: язык, литература, образование, (1 (74)), 74-77.

9. Халова, М. (2021). Аёллар адабиёти” нинг шаклланиш эволюцияси. Иностранная филология: язык, литература, образование, (2 (79)), 14-17.

10. Холова, М. (2017). Янгича шеърият талқини масаласига доир. Иностранная филология: язык, литература, образование, 2(2 (63)), 76-78.

11. Khalova, M. (2014). SKILL OF CREATING EPITHETS IN MODERN UZBEK POETRY. The Way of Science, 44.

12. Мамирова, Д. Ш. (2020). REKLAMA MATNLARINING TIL XUSUSIYATLARI. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 3(4).

13. Мамирова, Д. (2018). Реклама матнларининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида айрим мулоҳазалар. Иностранная филология: язык, литература, образование, 3(3 (68)), 56-59.

14. SHIRINBOYEVNA, M. D. Basic Features Of Advertising Language. JournalNX, 6(10), 325-330.